

I. Szempontok, célok, ajánlások

Szarka László

Kisebbség és kultúra A kulturális intézmények szerepe a közösségépítésben

A kisebbségi közösségek fennmaradásának, versenyképességének általában öt feltételét szokás megnevezni: a minél teljesebb jogegyenlőség, a többség-kisebbség viszony konfliktusainak megfelelő kezelése, az asszimilációs és migrációs veszteségek minimalizálása, az anyanyelvi oktatás, illetve az anyanyelvi kulturális élet nélkül igen nehéz elképzelni az etnikai, nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek közösségi életét. A kisebbségi léthelyzetekben, amikor az állam által működtetett szociális, oktatási, kulturális stb. intézményrendszer rendszerint elsősorban a többségi nemzet igényeit veszi figyelembe, különös jelentősége van az anyanyelvi oktatás, a kultúra és a közművelődés intézményesülésének. Minden olyan etnikai, nemzeti kisebbség számára, amelynek létjogosultságát, közösség-szerveződését, önkormányzati törekvéseit alapvetően a többségtől eltérő anyanyelvi kultúra védelme és fejlesztése teszi indokolttá, elsődleges fontosságú az önálló oktatási és kulturális intézményrendszer kialakítása.

Ebben a két szférában négyféle intézményszerkezet alakulhatott ki: tisztán állami fenntartású intézmények jellemezték a pártállami időszakot, illetve az önerőből intézményfenntartásra nem igazán képes közösségek oktatását, kultúráját. A másik végletet az állam teljes kivonulása, illetve elzárkózása nyomán előálló helyzet jelenti. Ezt látjuk egyik-másik kisebbségi alrendszerben, például a kisebbségi magyar közművelődés nagyobbik részében. A közbülső két szerkezetűtípust az állami, önkormányzati, egyesületi-alapítványi, illetve az egyházi fenntartók különböző állami vagy civil túlsúlyú részesedési aránya jellemzi.¹

---

¹ A kisebbségi magyar kultúra és közművelődés sajátosságait elemző művelődésszociológiai szakirodalom részben az intézményesülés folyamatára, részben pedig a civil szféra és az állami szféra viszonyának módosulására koncentrált. Bíró A. Zoltán: Intézményesülési folyamatok a romániai magyar társadalomban 1998-1995 között. In: Stratégiák vagy kényszerpályák? Pro Print Könyvkiadó, Csík-szereda, 1998. Emellett természetesen az intézményrendszer alapadatait rögzítő, illetve az intézményrendszer regionális sajátosságaival foglalkozó munkákat is igyekeztünk figyelembe venni. Tóth Ágnes (szerk.): Magyar szervezetek a világban (3. bővített kiadás). Marketing Igazgatóság, Budapest, 1995. (Tóth Ágnes adatgyűjtése jelenti az MTI külföldi magyar szervezeti adatbázisának az alapját, és ő is szerkeszti a <http://www.mti.hu/magyarsag> portált.) Regionális példa: Gyüre Lajos (szerk.): A magyar kultúra 50 éve Kelet-Szlovákiában. Košice, 1968.

A Magyarországgal szomszédos hét államban működő magyar kulturális, közművelődési intézmények átfogó, módszeres számbavétele, kérdőíves intézményszociológiai vizsgálata az 1990-es évtizedben több alkalommal is felmerült kutatási feladatként. Az 1990-es években mindazonáltal éppen csak elkezdődött az adatgyűjtés, és ennek eredményeként különböző színvonalú cím- és névtárak készültek az egyes kisebbségi magyar közösségek kulturális és közművelődési szervezeteiről. Ebben a szakaszban gondot okozott a munka koordinátlansága, a régi és az újonnan alakult ernyőszervezeteknél lassan alakuló adattárak esetlegessége, s nem utolsósorban a szervezetek, egyesületek létrejöttének rendkívül felgyorsult, alig-alig áttekinthető folyamata.²

A Márton Áron Szakkollégium mellett működő Jeltárs Intézet kisebbségi magyar kutatóhelyekkel, intézményekkel összefogva 2000-ben indította el a határon túli magyar civil szféra intézményi hátterének felmérésre irányuló első összehangolt felmérő munkát. Ennek eredményeként kialakult a határon túli magyar civil és oktatási szervezetek adattára.³

A 2002 őszén a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Nemzeti-Etnikai Kisebbségi Főosztálya (NEKF) kezdeményezte a kisebbségi magyar kulturális és közművelődési szervezetek átfogó vizsgálatát. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete (ENKI) által koordinált *Határon túli magyar kulturális és közművelődési szervezetek katasztervizsgálata* (2003–2004) c. kutatás az első átfogó, helyszíni lekérdezésen alapuló felmérés. A kutatás a hét szomszédos ország kisebbségi magyar kulturális és közművelődési intézményhálózatára terjedt ki. Az egyes szakmai területek sajátosságait figyelembe véve egységes, helyszínen lekérdezett

---

² Az első átfogó kísérletnek a Magyarok Világszövetsége által kiadott névjegyzékek számítottak: Tőkés József (szerk.): *A romániai(erdélyi) magyar kulturális szervezetek, intézmények, társaságok, egyházak, alapítványok stb. névjegyzéke*. MVSZ, Budapest, 1995.; Lator Ilona (szerk.): *A kárpátaljai magyar kulturális szervezetek, intézmények, társaságok, egyházak, alapítványok stb. névjegyzéke*. MVSZ, Budapest, 1995.; Bárdos Gábor (szerk.): *A szlovákiai (felvidéki) kulturális szervezetek, intézmények, társaságok, egyházak, alapítványok stb. névjegyzéke*. MVSZ, Budapest, 1996.; Balogh Emmerencia (szerk.): *A szerbiai (vajdasági), horvátországi, szlovéniai kulturális szervezetek, intézmények, társaságok, egyházak, alapítványok stb. névjegyzéke*. MVSZ, Budapest, 1995. Könyvalakban megjelent átfogó adattárakra további példa: Nagy Myrtil (szerk.): *Szlovákiai magyar szervezetek adattára*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum Könyvkiadó, Információs Központ, 2002. Interneten elérhető elektronikus magyar intézményi címtárak közül pl. a Határon Túli Magyarok Hivatala, www.htmh.hu, vagy a Teleki László Alapítvány Adatbankjának „Magyar kisebbségek intézményrendszerei” c. címtára: <http://adatbank.telekiintezet.hu>. Emellett még számos kísérlet történt a reprezentatív külföldi magyar szervezetek számbavételére. Ezek közül a legjelentősebb a Bihari Zoltán szerkesztette *Magyarok a világban – Kárpát-medence* (CEBA Kiadó, Budapest, 2000) című kiadvány, amely interneten is elérhető: http://www.hhrf.org/xantusz/magyarok_a_vilagban.html

³ A kutatás eredményeként kialakult adattár szlovákiai része kötetben is megjelent: Nagy M. (szerk.): *Szlovákiai magyar szervezetek adattára*. i. m. Az egész adatbázis a Márton Áron Szakkollégium 2005 elején kialakuló honlapján lesz majd elérhető. www.martonaron.hu

kérdőívekkel gyűjtöttük be az intézmények és a szervezetek címadatait, valamint személyi összetételükre, gazdasági adottságaikra, működési feltételeikre és eredményeikre vonatkozóan a kutatási programban meghatározott adatokat.

A magyarországi kulturális állapotok felmérésére 2003-ban ugyancsak a NKÖM megbízásából az MTA Szociológiai Kutatóintézete vállalkozott, amely a Politikatudományi Intézettel közös „Kultúrakutató műhely” bevonásával 3400 fős mintával készített adatfelvételt.⁴ Elemzésünkben ennek a – sajnálatos módon csak időben – párhuzamos vizsgálatnak egy-két szempontját is figyelembe vesszük.

1. Kutatási célok, adatbázis-építés

A kutatás előkészítésébe az ENKI és a NEKF igyekezett bevonni minden számottevő magyarországi és határon túli magyar kutatóműhelyt. A 2003 májusában lebonyolított próbalekérdezés tanulságai alapján a kérdőívek szerkezetét, valamint az intézménytípusok rendszerét egyszerűsítettük, Kárpátalján, Horvátországban pedig kiegészítő lekérdezői csoporttal kötöttünk megállapodást.⁵

A kutatás programbizottságában részt vettek a kisebbségi magyar kulturális ernyőszervezetek vezetői, akik támogatták a kutatás céljait. Ezek közül a következőket tekintettük a legfontosabbnak:

- a) A kutatási címtárban szereplő intézmények, szervezetek, csoportok helyszíni felmérése, amely a személyi, infrastrukturális, gazdasági feltételekre és a működés számszerűsíthető eredményeire összpontosított.
- b) A lekérdezés adatainak rögzítésével létrehozott kutatási adatbázis alapján Gyorsjelentésben értékeltük az intézmények – országok, régiók, szakmák szerinti – megoszlását, létrejöttük éve, fenntartói háttér, jogi bejegyzés alapján. Figyelembe vettük az intézményesülési folyamat sajátosságait, a szakmai szempontok érvényesülését, a regionális, országos, magyar-magyar és nemzetközi kapcsolattartást, együttműködést, a magyarországi támogatások jelentőségét.
- c) A kutatási adatbázist interneten is elérhetővé tettük.
- d) A vizsgálat regionális és összehasonlító kutatási eredményeit önálló kiadványban közreadtuk.

⁴ A Vitányi Iván és Hidy Péter vezetésével folyt vizsgálat eredményeit a Magyar Művelődési Intézet és az MTA Szociológiai Kutatóintézet 2004–2005-ben négy füzetben jelentette meg *Találkozások a kultúrával* címmel. A sorozat részei: 1. Hunyadi Zsuzsa: A művelődési házak közönsége, helye, szerepe a kulturális fogyasztásban, 2. Hunyadi Zsuzsa: A fesztiválok közönsége, helye, szerepe a kulturális fogyasztásban, 3. Hunyadi Zsuzsa: A budapestiek kulturálódási szokásai, 4. Bárdosi Mónika – Lakatos Gyuláné – Varga Alajosné: A kultúra helyzete Magyarországon.

⁵ Vö. *A Határon Túli Magyar Kulturális Intézmények Adattára. Kutatási program és intézményi adatbázis. Gyorsjelentés.* Budapest, 2004. Illetve a jelen kötetben Mandel Kinga: *A határon túli magyar kulturális intézmények adatbázisa. Az adatgyűjtés célja és módszerei c. írását.*

e) A korábbi címtárak kritikai felülvizsgálatával, helyszíni és alapítványi adagyűjtésekkel kiegészített intézményi címtárat alakítottunk ki.

Az előre nem látható horvátországi, kárpátaljai kutatásszervezési gondok, illetve a kezdetben nem tervezett burgenlandi felmérés miatt szükségessé váltak a kiegészítő lekérdezések. Ezekkel együtt a terepmunkát 2003 végére befejeztük. Ezt követte az adatok rögzítése, a kutatási adatbázis kialakítása, a gyorsjelentés elkészítése, 2004 második felében a regionális és az összehasonlító elemzések véglegesítése, valamint a menet közben begyűjtött címadatokkal kiegészített intézményi adattár elkészítése.⁶

Hosszabb szakmai előkészítés, illetve a próbalekérdezések tapasztalatainak kiértékelése előzte meg a lekérdezés során kulcsfontosságú intézményi besorolást. Egyrészt a kérdőívek szakmai részét mindenféleképpen szerettük volna az egyes intézménytípusokra testre szabottan előkészíteni, másrészt pedig az intézmények vezetőinek önbesorolását kívántuk rögzíteni. Az a megoldás vált véglegessé, amely négy nagy szervezeti csoportot, és azon belül további intézménytípusokat különített el. A lekérdezés szakmai tevékenységére vonatkozó adatfelvétel miatt a működés tartalmi ismérveit, nem pedig az intézmények státuszát (hivatásos, félhivatásos, amatőr jellegét) tekintettük mérvadónak az intézménykategóriák kialakításakor. Ily módon a közgyűjteményi, a média-kiadói kategóriák mellett a művészeti szervezetek körébe soroltuk az összes színház-, film-, zene-, irodalom-, ipar-, fotó-, képzőművészeti és népművészeti, illetve ismeretterjesztő, honismereti szervezetet, a kulturális kategóriába pedig a komplex, többféle kulturális, közművelődési tevékenységgel foglalkozó intézményt (például a kulturális egyesületeket és a művelődési házakat).

A kutatás lezárásaként létrehozott intézményi adattárban természetesen a szakmai kategóriák szerinti besorolást választottuk. A művészeti szervezetek közé alapvetően a hivatásos és félhivatásos, vagy legalábbis bejegyzett, és szakemberek által irányított színházakat, a zene-, a tánc-, a képzőművészeti és a népművészeti intézményeket soroltuk, míg az amatőr művészeti csoportokat az egyesületekkel, a hagyományörző, a gyermek- és ifjúsági csoportokkal, illetve a kulturális egyesületekkel és művelődési házakkal együtt a közművelődési szervezetek közé helyeztük. A kétféle intézményi besorolást a kötet Adattár részében közöljük.

A magyarországi felmérés készítői nyolc nagy intézménycsoportot vizsgáltak: a) könyvkiadást és könyvforgalmat, b) könyvtárakat, c) tömegkommunikációt (rádiót, televíziót, sajtót), d) mozi, filmgyártást, e) színházakat, f) hangversenyeket, népi együtteseket, g) muzeális intézményeket és h) közművelődési intézményeket, szervezeteket.⁷

⁶ A címtár összeállításáról a *Gyorsjelentés* alapján 2004 júniusában döntött az ENKI, a MÁK és a HTMF munkatársaiból álló kutatócsoport. A címtár településenkénti intézményi névtárát lásd a jelen kötet Adattár részében, a teljes adatállományt pedig a kötethez mellékelt CD tartalmazza.

⁷ *A kultúra helyzete Magyarországon*. Magyar Művelődési Intézet, 2005.

2. A kutatásba bevont intézmények

A kutatás céljaira összeállított eredeti címlistát első lépcsőben ellenőriztük és aktualizáltuk. Már a címtárból egyértelművé vált, hogy a kisebb lélekszámú, illetve a nem magyar többségű településekre vonatkozóan igen hiányos címtárak álltak rendelkezésünkre. A hiányt a címtár folyamatos kiegészítésével igyekeztük pótolni. A rendelkezésünkre álló pénzkeretek csak az előre tervezett lekérdezések elvégzését tették lehetővé, a menet közben begyűjtött pótlásokat már nem tudtuk figyelembe venni a lekérdezés folytatására, az újonnan címtárba került intézmények bevonására. Végül a kutatás során összesen valamivel több mint 2900 címadattal rendelkezünk, és ennek a mennyiségnek mindössze 2,5%-ánál nem jártak szerencsével a kérdezőbiztosok.

A lekérdezésből kimaradt szervezetek jelentős része időközben bekerült a NKÖM részére készült intézményi adattárba. Így például az ernyőszerveztek által eredetileg nem regisztrált, de pótlólag összegyűjtött csoportok, intézmények, vagy a jogilag nem bejegyzett, és ezért az eredeti kutatási címtárból jórészt hiányzó intézmények – mint például a szlovákiai Csemadok-alapszervezetek – és a nem rendszeresen nyitva tartó, vagy éppen tevékenységüket szüneteltető, de formálisan még létező falusi könyvtárak nagy része így csupán az Adattárba került be, mégpedig a nem lekérdezett intézmények között.

Előre nem látható kutatásszervezési problémák is adódtak. Kárpátalján a lekérdezővel elsőként megbízott szervezet munkatársai sok helyen elutasításba ütköztek, és ezért egy másik lekérdezői hálózatot is fel kellett kérni az ottani adatok kiegészítésére. A horvátországi és a burgenlandi szervezetek felmérése, az adatbázis és az adattár elkészítése az Illyés Alapítványnál elnyert támogatások révén vált lehetségessé.

A kisebbségi magyar kulturális intézményrendszer adatfelvétele – a magyarországi és a határon túli intézményekkel együttműködve – 2003 áprilisa és júliusa között történt. Négy fő kategóriába és összesen tizenhat alkategóriába soroltuk be a lekérdezett 2824 intézményt, szervezetet. Ezeknek 14,13%-a működött a Vajdaságban, 59,14%-a Erdélyben, 19,90%-a Szlovákiában, 5,67%-a pedig Kárpátalján.⁸

Az intézményi adatok települési megoszlása több tanulsággal is járt. Egyrészt azt tapasztaltuk, hogy a 432 magyar többségű szlovákiai és közel száz kárpátaljai magyar többségű település egyharmada szerepelt a felmérésben. Ez a hiányos eredeti címlisták mellett azt is mutatja, hogy számos településen a magyar nyelvű egyházi közélet és az oktatás mellett érdemi, tartósan működő kulturális intézmény nem létezik. Ennek okai közt a határon túli lokális magyar kulturális intézményhálózat korábbi állami intézményeinek (könyvtár, mozi, kultúrház) megszűnését vagy vegetálását jelölhetjük meg.

⁸ A települési arányok a pótlólag begyűjtött adatokkal a szlovákiai magyar közösség javára módosultak, amennyiben újabb 230 település került be a címtárba.

A KULTÚRA VILÁGA

A Kisebbségkutató Intézet 2002/044. számú NKFP kutatásának keretében a kistérségi magyar identitásformákat vizsgálva Mátyusföld, Gömör, Mezővári környéke, Szilágyság, Erdővidék és Zenta község magyar intézményrendszerének működését, identitáspolitikai funkcióit is vizsgálta. Az előzetes eredmények azt mutatják, hogy a vizsgálatba bevont közel ötven település egynegyedében nincs könyvtár, művelődési ház, mozi. Majdnem minden településen működik viszont valamilyen kulturális egyesület, klub és amatőr zenei vagy tánccsoport, ami azt jelenti, hogy az úgynevezett populáris kultúra műfajainak előretörése, intézményesülése figyelhető meg a magyarok által lakott kistérségekben. Igen nagyok a különbségek a munkanélküliség és a szegénység által sújtott kistérségek (Gömör, Mezővári és Erdővidék), illetve a prosperáló vagy a városias szerkezetű kistérségek (Mátyusföld és Zenta) között.⁹

Jelen kutatásunk kérdőíveinek adatait 2003 júliusa és októbere között rögzítettük. Decemberre elkészült az adatok statisztikai elemzése és feldolgozása, 2004 januárjában pedig a Gyorsjelentés is. Ezt követően a kutatás befejezéséhez szükséges támogatás pályázati procedúrája, illetve a regionális tanulmányok elkészítése igényelt hosszabb időt. Ez idő alatt kezdődött el a NEKF által igényelt intézményi adattár új címadatokkal történő feltöltése. Ezeket egyrészt a határon túli magyar partnerszervezetektől, illetve a kulturális ernyőszervezetektől (Csemadok, könyvtáros szervezetek), valamint a legnagyobb határon túli szervezetek támogatásával foglalkozó magyarországi közalapítványok pályázati anyagaiból és a HTMH időközben elkészült pályázati nyilvántartó adatbázisából szereztük be és dolgoztuk fel. Ily módon 1708 intézmény, szervezet, csoport címadatát sikerült begyűjtenünk, amelyeket pótlólag szintén rögzítettünk az intézményi adattárban.

3. A kulturális és közművelődési intézmények fő jellemzői

Az intézmények jogi helyzetét vizsgáló kérdések elemzéséből kitűnik, hogy a kisebbségi magyar kulturális szervezetek 30%-a más intézmény részeként működik. Ez azt jelzi, hogy a szervezetek részben szükségszerűen koncentrálódnak a rendelkezésre álló ingatlanokban, illetve, hogy a leggyakrabban többes funkciót betöltő intézményeken belül sok, részben önálló szervezeti egység ad keretet fontos kulturális tevékenységeknek.

A kisebbségi magyar kulturális intézményrendszernek történetileg nézve három rétegét mutatja ki az adatbázis: az 1945 előtt is létezett szervezetek arányszáma mindössze 6,3%, ezen belül a második világháború utáni fejlemények miatt Szlovákiában és Kárpátalján alig több mint 2%. A pártállami időszakban alapított in-

---

⁹ *Kistérségi identitások a Kárpát-medence hat magyarlakta kistérségjében.* NKFP-kutatási program dokumentációja, MTA ENKI Adattár.

tézmények átlagos arányszáma 26,8%, Szlovákiában és Szerbia-Montenegróban ez az arány meghaladja a 35%-ot. Az 1990–2003 között létrehozott magyar kulturális szervezetek együttes aránya 66,9%, ami egyrészt jól jelzi azt a hiányt, amely 1989 előtt jellemezte a kisebbségi magyar kultúrát, illetve azt az impozáns növekedést, amely az elmúlt tizenöt évben évente átlagosan 4,8%-kal gyarapította az intézmények számát.

Jóllehet a kutatás tervezésekor tisztában voltunk azzal, hogy a kisebbségi magyarság kultúrájának és közművelődésének teljes intézményrendszerét csak az adott települések nem magyar intézményeinek bevonásával tudnánk felmérni, erről több ok (pénzügyi fedezet, elutasítások feltételezett magas aránya, a magyar támogatáspolitikára vonatkozó kérdések irrelevanciája stb.) miatt is le kellett mondanunk. A megvizsgált intézmények magyar jellegének feltárása érdekében az intézmények működésének nyelvét, a tagság, a közönség, az olvasók, a látogatók nemzetiségi megoszlását vizsgáltuk. A magukat nagyrészt magyar jellegűnek minősítő intézmények 84,9%-os aránya így is a kutatás egyik fontos, ugyanakkor elgondolkodtató eredménye.

Előre várható volt, hogy a legmagasabb arányszám Erdélyben, a legalacsonyabb pedig Szlovéniában lesz. Ebben a kérdésben a regionális elemzések jórészt megerősítették a kutatási hipotéziseket:

- a még mindig több mint 1350 határon túli magyar többségű településen a magyar intézmények létezése magától értetődőnek, természetesnek számít,
- a falusi környezetben az intézmények etnikai arculata a templomok felekezeti választvonalaihoz hasonlóan a helyi közösség magyar és nem magyar részét tükrözi, de az esetek nagy részében a rendezvények közönsége etnikai szempontból vegyes, azaz a magyar kulturális intézményeket a magyarul beszélő románok, szlovákok, szerbek szintén látogatják,
- a magyarlakta városokban a vegyes etnikai jelleg még gyakoribb, annak ellenére, hogy a városi intézmények párhuzamosan léteznek a többségi szervezetekkel.

Az intézmények, szervezetek nagyobb részének magyar önminősítése sem zárja ki a többségi vagy más nemzetiségű események, műsorok, kiadványok jelenlétét ezekben az intézményekben, mint ahogy a nem magyar közönség érdeklődése egyes intézmény- és rendezvénytípusok esetében – különösen a populáris kultúrához tartozó modern tánc- és zenei csoportok fellépése esetén – magától értetődőnek számít.

Az intézmények jogi kereteiről, működési formáiról készült összesített adatok azt mutatják, hogy a civil szféra, a különböző társadalmi szervezetek alapítói, működtetői túlsúlya (57,3%) mellett viszonylag jelentős (25%) a költségvetési szervezetek aránya. A magukat gazdasági szervezetként minősítő szervezetek 5,4%-os átlagos arányszámán belül a vállalkozások által dominált könyvkiadás és a média területén 30%-ot meghaladó a gazdasági szervezetek jelenléte.

Az ingatlanhasználat és az eszközellátottság mutatóinak gyorselemzése alapján jól látható a szegényes múlt közelsége: a pénzigényes beruházások jórészt elma-

radnak, az ingatlanok felújítása késik, a rendelkezésre álló költségvetési, pályázati pénzek, adományok jórészt a berendezés, az eszközök, mindenekelőtt a minimális technikai infrastruktúra kialakítását szolgálják. Így aztán például a számítógépes ellátottság mutatói általában nem olyan rosszak, mint ahogy azt a pályázati anyagok alapján gondolhatnánk. Különösen a háborús években teljesen elszigetelődött szerbiai intézmények és a – nehéz körülményeket, körülményes kapcsolattartást ugyancsak az internet segítségével kompenzáló – kárpátaljai szervezetek viszonylagos jó felszereltsége jelzi, milyen stratégiai kitérési lehetőségeket hordoz magában a világháló.

4. Területi különbségek, hasonlóságok

A lekérdezés legfontosabb feladata nem az intézmények anyagi helyzetének, bevételi forrásainak és működési kiadásainak a felmérése volt. Az ezekre vonatkozó kérdések esetében előre tartani lehetett a válasz megtagadásától és a válaszok megkezdésének magas arányától. Ezzel együtt a beérkezett válaszok visszaigazolják a terepen szerzett tapasztalatokat: a határon túli magyar kultúra és közművelődés leggyakoribb forrása a magyarországi alapítványi támogatás (24,9%), ami a 10 százaléknál több magyarországi állami támogatással kiegészülve az összes intézménytámogatásnak több mint egyharmadát jelenti.

A magyarországi alapítványi támogatásokat a helyi önkormányzati támogatások követik, közel ötszázaléknyi különbséggel. Igaz, a hazai önkormányzati támogatások száma további 8,9% önkormányzati pályázati támogatással is kiegészül, ami együttesen a befogadó állam által nyújtott támogatások viszonylag alacsony eset-számával (11,7% pályázati és 5,7% nem pályázati támogatás) jelzi, hogy a szervezetek többsége jórészt magára és a különböző pályázati formákra van utalva.

Az intézmények, szervezetek tagságának, fizetett és önkéntes munkatársainak számára, képzettségére vonatkozó kérdések alapján a lekérdezett intézményi körről megállapítható, hogy kétharmaduk egyetlen fizetett alkalmazott nélkül működik, s mindössze 955 szervezetnek volt valamilyen – rendszeres vagy esetenként fizetett – alkalmazottja. Ezen a körön belül az alkalmazottaknak mindössze 35%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel, ami – figyelembe véve azt, hogy az alkalmazottakkal rendelkező intézmények körébe tartozik az egész határon túli magyar színházi, szerkesztőségi, média- és művészeti világ – rendkívül alacsony arálynak számít. Még rosszabb a helyzet a közművelődés területén, ahol az egyes intézménytípusok esetében csak elvétve akadnak felsőfokú végzettségű alkalmazottak.

Így például az erdélyi és a szlovákiai magyar közgyűjtemények több mint felében (50,6%, illetve 57,9%) nem dolgozik felsőfokú végzettségű alkalmazott. A kulturá-

lis és művészeti tevékenységet folytató romániai és szlovákiai intézmények esetében ez az arány szintén nagyon magas: 34,4%, illetve 39,5%. A komplex kulturális tevékenységet folytató szervezeteknél (művelődési házak, kulturális egyesületek stb.) ugyanebben a két régióban 40,6%, illetve 56,8% azon intézmények száma, amelyeknek nincs felsőfokú képzettséggel rendelkező alkalmazottjuk. Ez utóbbi intézménycsoportnál a vajdasági intézmények is hasonlóan rossz arányt mutatnak: 53,3%-ukban nincs diplomás munkatárs.

5. Az intézmények működési háttere

A kisebbségi magyar kulturális szervezetekre tehát alapvetően az önkéntes tagság és az önkéntes munka a jellemző, ami hosszú távon bizonyára nem teszi versenyképessé őket a többségi intézményekkel, és az egyre differenciáltabb kulturális igényeket sem tudják megfelelően kiszolgálni.

A kutatás során igyekeztünk képet alkotni a határon túli magyar kulturális szervezetek pályázati szokásairól, tapasztalatairól és stratégiájáról. A pályázatokat benyújtó szervezetek közel fele (48,3%) adott be már magyarországi pályázatot, szemben a 35,5%-os szülőföldi pályázati aránnyal. Ezernél is több ugyanakkor azoknak a szervezeteknek a száma (37,7%), amelyek eddig még nem próbálkoztak magyarországi pályázat benyújtásával. Ez a szám – a részletes elemzés során például az Illyés Alapítvány alkuratoriumainál benyújtott pályázatok figyelembe vételével – némiképp módosulhat, de az adott országban pályázatot benyújtók ennél is magasabb száma azt mutatja, hogy a szervezetek jelentős része vagy nem ismerte fel még a pályázati lehetőségeket, vagy valamilyen oknál fogva nem tud élni velük.

A magyarországi pályázatokon sikeres szervezetek arányát tekintve a muravidékiek állnak az első helyen, gyakorlatilag 100 százalékos pályázati eredménnyel, aminek a magyarázata – a szervezetek csekély száma és a relatíve kielégítő szlovéniai kvóta mellett – a fegyelmezett és jól működő előkészítő munka. Őket a szlovákiai, a vajdasági magyar szervezetek követik, a sor végén a legnagyobb számú erdélyi pályázó világ áll. Annak ellenére, hogy évről évre maximálisan kimerítik az erdélyi „kvóták” szabta kereteket, így is csupán a szervezetek kisebb fele részesülhet a magyarországi forrásokból.

Az önkéntes adatszolgáltatás alapelvein nyugvó kérdőíves kutatásunk során fölötébb hiányos és ellentmondásos gazdasági, támogatási adatokból négy következtetést nagyobb kockázatok nélkül le lehet vonni:

- Az egész kisebbségi magyar kulturális és közművelődési intézményrendszer súlyosan alulfinanszírozott. Ennek egyrészt azonos okai vannak, mint Magyarországon. A kultúra egyre több területén teljesen megszűnt az állami mecenatúra. Az államosított kultúra helyét pótolni kívánó alapítási lázban ezzel

együtt mégis a szereplők nagy többsége valamilyen központi (kormányzati, alapítványi, esetleg külföldi) segítségben, támogatásban reménykedett. Az intézményfenntartó önkormányzatok szintén szabadulni igyekeznek ettől a feladattól, amit sok esetben az intézmények működésének felszámolásával vagy radikális átalakításával tudnak csak elérni. A civil szféra intézményfenntartó potenciálja pedig csak igen lassan növekszik. Érvényes ez az egyházakra éppúgy, mint az egyesületekre, helyi, szakmai közösségekre.

- Nem sikerült kialakítani egyetlen szomszéd országgal sem olyan közös finanszírozási rendszert, ahol a helyi állami kisebbségi normatívák és a magyarországi támogatási stratégiák tervezése és felhasználása egyeztetve történne. Ennek a mai helyzetnek lehetnek ugyan kisebbségi haszonélvezői, de a kisebbségi magyar kulturális és közművelődési intézményrendszer működőképességét, hatékonyságát ez a „rendszer” nem képes érdemben biztosítani.
- A kulturális és közművelődési szektor kiszámítható mecenatúra, folyamatos támogatás nélkül nem működhet. Ez kétszeresen is igaz a kisebbségi helyzetben működő intézmények esetében, ahol a bevételek csak kivételesen lehetnek arányban a beruházásokkal és költségekkel.
- Sem a kisebbségi magyar politikai elit, sem a magyarországi támogatáspolitikai irányítói nem tudták eddig kialakítani azt a koncepciót, amely a kulturális alapintézmények kategóriájából kiindulva egyrészt a területi hatókör és a potenciális fogyasztói szám alapján, másrészt a fontossági és hasznossági elv, illetve a rászorultsági és megtérülési elv mentén megpróbálná kategorizálni az intézményeket. Ezt a munkát aligha lehet sokáig halogatni, hiszen az egyetemes magyar kultúra intézményrendszere az integrációs folyamatok magyar mellékszínterein is előbb-utóbb éreztetni fogja pozitív és negatív hatásait, amint azt például az iskoláztatási (szak- és felsőoktatási) piacokon máris tapasztalhatjuk.

6. Az intézmények identitástermelő funkciójáról

A kisebbségi magyar közösségek létrejötte a soknemzetiségű történeti Magyarország felbomlásához és az első világháború után kialakult új kelet-közép-európai kisállami rendszerhez kötődik. A magyar kisebbségek az 1918–1919. évi történeti változások nyomán olyan történeti periódusban alakultak ki, amikor a nemzeti történelem, a magyar irodalmi nyelv és a modern magyar kultúra nemzetformáló funkciói, közösségteremtő eseményei a történeti, nyelvi, kulturális közösség élményére épülő magyar nemzeti öntudatot az egész Kárpát-medence magyarságának közös identitáselemévé formálták. A kisebbségi helyzetben kényszerült magyar népcsoportok 20.

századi generációi számára a magyar nemzeti identifikáció minden kedvezőtlen körülmény ellenére elsődleges és – nem túl jelentős számú kivételektől eltekintve – domináns etnikai azonosulási magatartás maradt. A kisebbségek anyanyelvi oktatása és vallási közéletével ebben alapvetően a magyar kultúra sok próbát kiállt intézményeinek volt hatalmas szerepük.

Az anyanyelvi kultúra a kisebbségi magyar közösségek fennmaradásának lételeme. Az egyéni és közösségi kétnyelvűség – a többségi nyelvvel szembeni egyenlőtlenégi helyzetben – és a magyar műveltség csak a magyar intézmények révén képes megtartani a magyar identitást, a többes etnikai identitásstruktúrákban belül a magyar azonosságtudat elsőbbségét vagy egyenrangúságát. Ennél fogva a kisebbségi magyar könyvtárak, színházak, kulturális egyesületek, a magyar nyelvű sajtó és elektronikus média kisebbségi körülmények között – a speciális tudásközvetítő funkciók mellett – óhatatlanul fontos identitáspolitikai szerepet is betölt. Ennek biztosítása, tudatos tervezése nélkül az anyanyelvű oktatásra fordított befektetések haszna igen gyorsan elértéktelenedhet, hiszen a mindennapokban, a közéletben, de akár a családon belül is a könnyebben elérhető többségi nyelvű kultúra „fogyasztása” válik gyakorlattá.

7. A kisebbségi magyar kultúra intézményrendszerének szintjei

A kisebbségi magyar kultúra lokális, kistérségi, regionális és országos szinteken létezik. Az országos – össz-szlovákiai, erdélyi, kárpátaljai, vajdasági, muravidéki, horvátországi, burgenlandi – szinten elsősorban az ernyőszervezetek működnek. Kötő József, a 2005-ben ismét kulturális államtitkári tisztet betöltő erdélyi művelődéspolitikus szerint az 1989 utáni másfél évtized legnagyobb kisebbségi magyar kultúraszervező teljesítménye, hogy sikerült megteremteni az egyes területek ernyőszervezeit.

Kötő József az alábbiakban idézett tanulmányában beszámol arról, hogy közel négyszáz erdélyi magyar kulturális egyesület és alapítvány biztosítja a magyar kultúra regionális és lokális szintjeinek működőképességét. Szerinte ezek a szervezetek létrehozták a maguk szakmai szövetségeit, amelyek egyfajta „önkormányzati szervei” lehetnek az erdélyi magyar kulturális és közművelődési életnek. „... létrejött a Barabás Miklós Céh (a hivatásos képzőművészek szervezete), a Romániai Magyar Népfőiskolák és Közösségszervezők Szövetsége, a Romániai Magyar Dalosszövetség (a kórusok és hangszeres együttesek, egyéni előadóművészek szervezete), a Romániai Magyar Lapkiadók Szövetsége, a Romániai Magyar Könyves Céh (a könyvkiadók szak- és érdekvédelmi szövetsége), a tárgyi népművészeti alkotás gondozója: a Romániai Magyar Népművészeti Szövetség, a Romániai Magyar Amatőr Színjátékosok Egyesülete, az önálló jogi személyként működő Magyar Újságírók Romániai Egyesülete, a Romániai Magyar Zenetársaság, a Romániai Magyar Pen Club, a Ke-

lemen Lajos Műemlékvédő Társaság, a Romániai Magyar Olvasó Egylet, a könyvtárosokat tömörítő országos szövetség. Kiderül, hogy gyakorlatilag készen áll a romániai magyarságot átfogó kulturális intézményrendszer. Véleményem szerint az 1989 utáni romániai magyar társadalom legnagyobb eredménye a saját politikai érdekképviselő létrehozásán túl, hogy sikerült az önazonosságot szavatoló művelődési ágazatban – a horizontális önszerveződés egyesületi infrastruktúrájára alapozva – megteremtene legitim, demokratikus vezetőségekkel bíró országos, koordináló, bejegyzett jogi személyiségekkel rendelkező szerveit, amelyek letéteményesei lehetnek egy minőségi kultúrának, megteremtve azt az intézményrendszert, amely önkormányzatunk kivívásakor működtetheti életünket, de addig is társadalomszervező erőt és modernizációs gócot jelenthet.”¹⁰

Kérdés persze, hogy Kötő József derűlátó helyzetelemzését az erdélyi és általában a kisebbségi magyar kulturális intézmények meglehetősen kedvezőtlen működési feltételeinek figyelembe vételével mennyiben szükséges árnyalnunk. Elég, ha példaként csak arra utalunk, hogy lokális és kistérségi szinteken a közművelődés alapintézményeinek számító művelődési házak, könyvtárak nagy többsége alig rendelkezik minimális infrastruktúrával. Szlovákiában a Csemadok-alapszervezetek a kulturális tevékenységükhöz, alapműködésükhöz szükséges minimális pénzügyi háttérrel gyakran kereskedelmi tevékenység bevételeiből tudják csak fedezni. Különösen érzékenyen érintik ezek a gondok azokat a szervezeteket, amelyek mögött nem áll magyar vezetésű települési önkormányzat, polgármesteri hivatal.

Az ernyőszervezetek létrejötte ezzel együtt fontos eredmény, hiszen működésük teremt meg az alapját a folyamatos szakmai kapcsolattartásnak, a továbbképzésnek. Az erdélyihez hasonló folyamatok megfigyelhetők a szlovákiai magyar kultúra önszerveződésében is, de a Csemadok erős művelődéspolitikai pozíciói paradox módon nem minden esetben segítik elő a szakmai differenciálódási folyamatokat. Némiképp hasonló módon, mint ahogy az a KMKSZ által kialakított szerkezetben, a kárpátaljai magyar kulturális intézményrendszer egy részében történik. A KMKSZ politikai vonalon egyértelmű dominanciája ellen a kultúra és közművelődés szintjein kialakult az ungvári központú ellenzéki szerveződés, ami ilyen formán a független szervezetekkel együtt egyfajta versenyhelyzetet teremtett.

A Magyar Nemzeti Tanács létrejöttével a vajdasági magyar kultúra intézményrendszere abba az irányba látszik elmozdulni, mint a horvátországi és muravidéki: a kisebbségi magyar önkormányzati szervezeti keretek közt az állami és a magyarországi támogatás egyre inkább az önkormányzati tervezéshez, jóváhagyáshoz és ellenőrzéshez kötődő intézményeket segíti, ami a független, lokális szervezetek szempontjából átmenetileg akár hátrányos is lehet.

---

¹⁰ Kötő József: Az erdélyi magyarság történelmi küldetése. Jelenünk önvizsgálata a millennium jegyében szélesebb művelődés- és társadalomtörténeti szempontból. <http://www.kapocs.org.yu/vkh07-08/04koto.htm>

8. A kisebbségi magyar intézmények helye az egyetemes magyar kultúrában

A 21. század elején a kárpát-medencei kisebbségi magyar kultúra az egyetemes magyar művelődésnek elválaszthatatlan és szerves része. Ezt tükrözik azok az intézményesülő kapcsolatok, együttműködési formák, amelyek az elmúlt másfél évtizedben átszövik a magyar–magyar kulturális érintkezéseket. Példaként említhetjük a közgyűjtemények – különösen a könyvtárak – működésében kialakult kooperációs formákat. Ezek közé tartozik a Magyar Elektronikus Könyvtár határon túli tükörszervereinek működése, a rendszeres kárpát-medencei könyvtáros találkozók, a magyarországi megyei könyvtárak és a határon túli magyar könyvtárak között kialakult folyamatos együttműködés, a közös beszerzési, fejlesztési, képzési programok sokasága vagy az Országos Széchényi Könyvtár és a Könyvtártudományi Intézet határon túli magyar könyvtárakkal fenntartott sokrétű kapcsolatrendszere.¹¹

Hasonló a helyzet a média és a könyvkiadás terén. A közös kiadások, rendezvények, a magyarországi támogatási források mellett a magyar elektronikus adat-szolgáltatás és internetes hozzáférési lehetőségek elterjedése gyakorlatilag integrálta ezt a területet.¹² Az egységes magyar nyelvű könyvkerekedés optimális formációi ugyan még nem alakultak ki, de a legnagyobb határon túli magyar kiadók, mint például a pozsonyi Kalligram, a kolozsvári Mentor, a csíkszeredai Pro Print vagy az újvidéki Forum legalább a budapesti könyvesboltok kínálatában folyamatosan jelen vannak. A határon túli, kisebbségi magyar vonatkozású könyvekre, kiadókra szakosodott könyvesboltok mellett megjelent az első határon túli magyar (jelenleg: erdélyi, szlovákiai, délvidéki, szlovéniai kiadók könyveire szakosodott) elektronikus terjesztést is végző nagy- és kiskereskedelemmel egyaránt foglalkozó budapesti terjesztő, a Xantusz.¹³

Az elektronikus sajtó a legelső, leghatékonyabb és legnagyobb határtalanító intézménynek számít: a magyar közszolgálati és kereskedelmi televíziók határon túli expanziója semmilyen értelemben nem ismer határokat, annak minden jó és kevésbé jó következményével együtt. A kisebbségi magyar rádiók javarészt szintén elérhetővé váltak az interneten keresztül, ezek egységes internetes portálja és menedzselése azon-

¹¹ Lásd Kiss Gábor: *A Deák Ferenc Megyei Könyvtár együttműködése a határon túli magyar könyvtárakkal*, Papp József: *Szlovén–magyar határmenti könyvtári együttműködés*, Dr. Nemes Erzsébet: *Az MKE Olvasószolgálati Szekciójának kapcsolatai a határon túli magyar könyvtárakkal*. A IX. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon a Könyvtáros Klub rendezvényén elhangzott előadások. *Könyvtári Levelező Lap*, 2002. 5. <http://www.vein.hu/library/iksz/serv/kl/>

¹² A kisebbségi magyar napi- és hetilapok jelentős része a Hungarian Human Rights Foundation által működtetett portálon (www.hhrf.org) keresztül, sok más folyóirat pedig az OSZK Elektronikus Periodika Adattár (www.epa.oszk.hu) szolgáltatása révén folyamatosan elérhető.

¹³ www.xantusz.hu

ban még nem tűnik teljesen megoldottnak. A kisebbségi magyar hírportálok közül például az erdélyi *Transindex*, az *Erdély Ma*, illetve a *Vajdaság Ma* rendkívül dinamikus híryanagot közöl, emellett pedig egyre nagyobb dokumentációkat, archívumokat halmoz fel.

A határon túli napi- és hetilapok, illetve folyóiratok többsége folyamatosan lét-küzdelmet folytat, aminek ritkán hangoztatott oka, hogy még a legjobb lapok is csak elvétve kerülnek be a magyarországi terjesztési rendszerekbe. A kolozsvári *Krónikán* kívül egyedül a pozsonyi *Új Szó* törekszik – esztergomi–párkányi regionális mutációja megjelentetésével – arra, hogy megpróbálja teret nyerni a magyarországi lapterjesztésben. Úgy tűnik, a kisebbségi magyar lapok számára marad az internetes elérhetőség. Erre azonban az eddiginél jóval nagyobb figyelmet kellene fordítani. A kolozsvári *Korunk* és a pozsonyi *Kalligram* részsikerei jelzik, hogy a hagyományos terjesztésről sem lenne szabad teljesen lemondani.

A művészeti intézmények, szervezetek, csoportok közül a leglátványosabb együttműködési formák a magyar színházak között alakultak ki. Az 1990-es évtized elején meglehetősen esetleges kapcsolatokat az egyre rendszeresebb vendégszereplések, fesztiválok, rendező- és művészmeghívások követték. Az évenként megrendezett kisvárdai határon túli magyar színházi seregszemle mellett a fővárosban és sok vidéki helyszínen egyre gyakoribbak a határon túli színházak fellépései. A magyarországi támogatási politikában a felsőoktatás mellett éppen a határon túli színházak vonatkozásában kezd kialakulni a normativitás és kiszámíthatóság jegeit magában hordozó rendszer.

9. Összegzés

Vitányi Iván az 1996. évi magyarországi vizsgálatok és az azóta elvégzett rész kutatások alapján egymásnak ellentmondó tendenciákat vél felfedezni a magyarországi társadalom kultúrafogyasztási szokásaiban. Egyrészt a 21. század elején kevesebben vallották magukat színház-, hangverseny-, múzeum-, mozi-, könyvtár-stb. látogatónak, és csak a könyvesboltok iránt nőtt egy kicsit az érdeklődés. Ugyanakkor lassú növekedést észlelnek a vizsgálatok a színház, múzeum és művelődési ház látogatásában. A magyarországi intézmények száma csekély mértékben növekszik, de például a könyvtárak száma a 20. század utolsó éveiben közel négyszázzal csökkent: 4468-ról 4092-re. Ennél is veszélyesebb tendenciákat mutatnak azok a számok, amelyek azt jelzik, hogy miközben az elit, – ezen belül még az úgynevezett kulturális elit (tanárok, népművelők, újságírók, szerkesztők stb.) – lehetőségei is kisebb-nagyobb mértékben javultak, az átlagember lehetőségei még mindig csökkenni: „A társadalom kultúrája lassú erózió ment keresztül. Ez a jelenség párhuzamos az életmód modellek és végül a társadalmi struktúra válsá-

gával, a társadalom felső és alsó rétegei közötti távolság növekedésével, a veszélyeztetett alsó rétegek helyzetének romlásával, a középrétegek gyengeségével.”¹⁴

Ez a diagnózis minden jel szerint hatványozottan igaz a kisebbségi magyar társadalmakra. Egyrészt azért, mert a nagyobb magyar kisebbségek közül egyedül a szlovákiai közösség él a magyarországgal többé-kevésbé azonos életszínvonalon, a kárpátaljai, a vajdasági és az erdélyi gazdasági körülmények között a kultúrára fordítható kiadások még mindig igen csekélyek. A három tízezres nagyságrendű magyar közösség – a horvátországi, a muravidéki és a burgenlandi – pedig a jórészt hiányzó helyi magyar intézményrendszer miatt vagy utazással, vagy költséges vásárlással válik a magyarországi kultúra fogyasztójává, illetve a többségi kulturális intézmények kínálatára hagyatkozik.

A magyar kulturális stratégia első, 2004 júliusában elkészült munkaváltozatában a határon túli magyar kultúra – jelentőségéhez mérten aránytalanul csekély terjedelemben és súllyal – mindössze két, parciálisnak tekinthető utalás formájában szerepelt. Az elmúlt másfél évtized legfontosabb magyar művelődéspolitikai tapasztalata pedig éppen az volt, hogy a stratégiai célok kijelölése, az intézményfejlesztés tervezése nélkül nem lehet rendszerszerűen és hatékonyan működtetni a határon túli magyar kulturális és közművelődési intézményeket. A sokrétű határon túli magyar igényeknek a folyamatosan szűkös magyarországi költségvetési lehetőségekre hagyatkozva aligha lehet eleget tenni.

A Vitányi Iván által javasolt magyar kulturális stratégiai fejlesztés hat modellt javasol párhuzamosan működtetni: „Az első három centrumában a közösség, a második hároméban a piac áll. Az első sorozatban találjuk 1. a kultúra megőrzését szolgáló, 2. a felvilágosító és 3. az identitásteremtő művelődési stratégiát. A második sorozatban 4. a klasszikus piaci stratégiát, 5. a jóléti állam kulturális modelljét, és 6. a modern (vagy posztmodern) tömegkommunikációs, infotainment, McWorld modell.”¹⁵

A fenti hat modell ötvözésével Vitányi a civil társadalomra alapozott „hetedik modell” megvalósítását tartja az új magyar művelődéspolitikai eszmény alapvetésének. Arra helyezi a hangsúlyt, hogy csakis a kulturális értelemben erős civil társadalom képes biztosítani az állam szolgáltató szerepét, és a művelődéspolitikában az integráció állami reflexével szemben így válhat meghatározóvá a kooperáció: „A civil társadalom szférája a korábbi évszázadokban nem tudta megeremteni a maga autonómiáját, alávetett helyzetben maradt az establishmenttel szemben. Most olyan k fordulóhoz érkezünk, amelyben ez válik elsődleges problémává. A kultúra és az érték, a demokrácia és a jog akkor tud a társadalomban megerősödni, ha a civil társadalom aktív erővel lép fel. A viszony azonban kölcsönös: a civil társadalom csak akkor lehet erre képes, ha megfelelő kulturális erővel rendelkezik.”¹⁶

¹⁴ Vitányi Iván: *Az életmód, az életvitel, a kultúra és a tudat átalakulása*. Összefoglalás a Magyar Tudományos Akadémia Stratégiai Kutatások Programja keretében végzett munkáról. www.kulturakozvetitok.hu/publvitanyi.html

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

Aligha kell külön kitérni arra, hogy a kisebbségi magyar közösségek szempontjából miért lehet a magyarországinál is fontosabb a civil szféra megerősítése. A befogadó államok és az anyaország által egyaránt saját erőire utalt magyar kisebbségi közösségek kulturális önszerveződése, önkormányzó, autonóm fellépése megalapozhatja a kisebbségi közösségépítésnek azt az új modelljét, amely elzárkózás és szegregálódás, illetve elvagyódás és migráció nélkül válhat képessé megélhető létformák, léthelyzetek megteremtésére és fenntartására.

10. Következtések, ajánlások

A kisebbségi magyar kulturális és közművelődési intézményrendszer minden eddigénél átfogóbb vizsgálata alapján a következő hat ajánlás fogalmazható meg.

- a) A négy nagy lélekszámú magyar kisebbség – a minden tekintetben leggazdagabb kultúrával rendelkező erdélyi, valamint a szlovákiai, a vajdasági és a kárpátaljai közösség – esetében a 21. század elejére kialakult az a helyi viszonyoknak megfelelő és az igényeket jórészt kielégítő intézményrendszer, amelynek közel kétharmada az elmúlt másfél évtized eredménye. Ezt az intézményrendszert a következő években átgondolt infrastrukturális beruházásokkal és rendszeres képzési programokkal kell fejleszteni. A falusi alapintézmények közül a művelődési házakat, könyvtárakat meg kell menteni a bezárástól, az ernyőszervezetek és a helyi önkormányzatok részére az eddigénél jóval több segítséget szükséges biztosítani, ugyanakkor arra kell törekedni, hogy a helyi civil szervezetek egyre önállóbbak legyenek.
- b) Az országos, regionális jelentőségű közgyűjtemények, művészeti intézmények esetében rendkívül fontos, hogy a kulturális önkormányzati modellek kiépítése programszerűen és lépésről lépésre megtörténjen. A központi, módszertani, képzési funkciókat ellátó intézmények mellett a regionális alközpontokat is tudatosan ki kell építeni, mert a kisebbségi magyar világok – a gyűjtemények, a média, a művészeti és a közművelődés területein – nem alkalmazhatják a centralizált modellek működtetésére.
- c) A Nemzeti Kulturális Stratégiába legalább egy, de inkább két „stratégiai irányt” a magyar kisebbségi és diaszpóra kultúrájának kell szentelni.
  - A magyar kultúra egyetemességének alapelvéből kiindulva a kisebbségek, illetve a diaszpóra kultúrája és a magyarországi kultúra közötti kölcsönösséget intézményesíteni kell. Ebben az értelemben feltétlenül érdemes felülvizsgálni a kedvezménytörvény végrehajtási gyakorlatát. Példaként a határon túli magyar tanárok részére biztosított ingyenes könyvbeszerzési eljárásban kialakított magyarországi monopólium mielőbbi felszámolását, a kedvezményes könyv- és folyóirat-rendelés gyakorlatának minél szélesebb körre való kiterjesztését említhetjük.

- A másik stratégiai irányt a határon túli magyar kulturális intézményrendszer átfogó modernizációjában jelölhetjük meg. A többség rendszerint saját kultúráját az állami művelődés egyedüli meghatározójának tekintve lokális, folklorisztikus jellegű kultúraként kezeli a kisebbségi műveltséget, ami eleve hátrányos helyzeteket teremt. Magyarországnak el kell érnie azt, hogy a szomszéd országokkal közösen képes legyen hathatós támogatást biztosítani a kisebbségi magyar intézmények megújulásához, versenyképességük biztosításához.
  - Természetesen a nemzeti kulturális stratégia többi „stratégiai irányában” szintén meg lehet és meg is kell jelölni a kisebbségi magyar közösségek kultúrájával kapcsolatos feladatokat. Ez azt jelenti, hogy a munkaanyagot ebből a szempontból szükséges radikális revízióknak alávetni. Ezt a munkát a MÁÉRT kulturális szakbizottságában lehetne elvégezni.
- d) Az MTA–NKÖM kutatási adatbázist és intézményi adattárt, valamint a HTMH pályázati nyilvántartási rendszert, illetve a többi kisebbségi magyar adatbázist, a kialakulófélben lévő regisztrációs rendszerrel együtt érdemes lenne alkalmassá tenni az intézmények közötti rendszeres kapcsolattartásra. Ezt a célt a határon túli magyar kultúrának a www.kultura.hu portáljához csatlakozó hírportál szolgálhatná.
- e) Felmérésünk eredményei is igazolják, hogy a határon túli magyar kultúra és közművelődés a magyarországihoz hasonlóan egyre inkább fesztivál- és rendezvényközpontú. Ez részben a támogatási politika logikájának következménye, részben pedig a földrajzi, regionális adottságokkal függ össze. Ebből a szempontból érdemes lenne a határon túli magyar kultúra országos, regionális, kistérségi rendezvényeit számba venni, egyrészt a támogatási igények felmérése, másrészt a rendezvények népszerűsítése, a magyar közösségek, régiók, magyarországi érdeklődők közötti kapcsolatok fejlesztése érdekében.
- f) Végül érdemes kiemelni a kisebbségi magyar kulturális és közművelődési intézmények kultúraközvetítő szerepét és munkáját is. Jóllehet az intézmények nagy többsége szinte kizárólag magyar nyelvű tevékenységet folytat, a vegyes nemzetiségű területeken, városi környezetben a szervezetek, intézmények óhatatlanul két vagy több nyelven látják el feladataikat. Itt megjegyeznünk a magyarokkal együtt élő cigányoknak a kulturális és közművelődési tevékenységbe való bevonását is, hiszen a magyarokkal egy iskolában tanuló roma népesség távolmaradása a magyar intézményekből gyakorlatilag megsemmisíti az iskolai erőfeszítések eredményeit.

Befejezésképpen elmondhatjuk, hogy a felmérés regionális, szakmai kutatásokkal való folytatására, az adattárak és adatbázisok folyamatos kiegészítésére, frissítésére rendkívül nagy szükség van. Egyrészt azért, mert a határon túli magyar kultúra működőképességét biztosító intézményekről reális képet csak az aktuális adatokat tartalmazó adatbázisok alapján kaphatnak a politikai döntéshozók és a szélesebb közvéle-

mény. Ezt a célt szolgálja a kutatási adatbázis webes megjelenítése. Ennek első változata megtekinthető az ENKI honlapján: www.mtaki.hu. Az adatbázis bekerült az MTA Kisebbségkutató Intézete és az ELTE-UNESCO Kisebbségsszociológiai Tanszéke által kialakított Kelet-Közép-Európai Interetnikus (IKM) Adatbázisba. Az intézmények címadatai összekapcsolódnak a HTMH integrált pályázati adatbázisával és így módon kutatásunk eredményei – másodlagos hasznosításukkal – jelentős mértékben hozzájárultak a kisebbségi magyar intézményi nyilvántartó-rendszerek kialakításához.

Bibliográfia

A határon túli magyar kulturális intézmények adattára. Kutatási program és intézményi adabázis. Gyorsjelentés. Kézirat. Budapest, 2004.

Bárdosi Mónika – Lakatos Gyuláné – Varga Alajosné: *A kultúra helyzete Magyarországon.* Találkozások a kultúrával 4. Magyar Művelődési Intézet, Budapest, 2005.

Bíró A. Zoltán: Intézményesülési folyamatok a romániai magyar társadalomban 1998–1995 között. In: *Stratégiák vagy kényszerpályák?* Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998.

Fábri István – Fodor Szabolcs (szerk.): *Határon túli magyar oktatási és nevelési intézmények adattára.* Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2004.

Gabóda Béla: *Kárpátalja (Ukrajna). Regionális elemzés.* Kézirat. 2004.

Hajnal Jenő: *Vajdasági regionális elemzés.* Kézirat. 2004.

Horváth István – Deák Sala Zsolt: A romániai magyar egyesületek és alapítványok szociológiai leírása. *Korunk*, 1995. 1.

Hunyadi Zsuzsa: *A budapestiek kulturálódási szokásai.* Találkozások a kultúrával 3. Magyar Művelődési Intézet, MTA Szociológiai Intézet, Budapest, 2004.

Hunyadi Zsuzsa: *A fesztiválok közönsége, helye, szerepe a kulturális fogyasztásban.* Találkozások a kultúrával 2. Magyar Művelődési Intézet, MTA Szociológiai Intézet, Budapest, 2004.

Hunyadi Zsuzsa: *A művelődési házak közönsége, helye, szerepe a kulturális fogyasztásban.* Találkozások a kultúrával 1. Magyar Művelődési Intézet, MTA Szociológiai Intézet, Budapest, 2004.

Kiss Dénes: Civil szféra és politikum. Esettanulmány: a kolozsvári magyar egyetemi háttérintézmények és a politikai szféra viszonya. *Magyar Kisebbség*, 2000. 3. (21). <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0003/m000314.html>

Papp Z. Attila: *A romániai magyar sajtónyilvánosság (1989–2001). A működtetők világa.* Kézirat.

Réti Tamás: *Közeledő régiók a Kárpát-medencében. Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átalakulása.* Európai Összehasonlító Kisebbségkutató Intézet Közalapítvány, Budapest, (2004).

Vitányi Iván: *A magyar társadalom kulturális állapota. Az 1996-os országos vizsgálat zárójelentése.* Maecenas, Budapest, 1997.

Az IKM adattárában lévő kulturális intézmények száma

	Ausztria	Horvátország	Románia	Szerbia és Montenegró	Szlovákia	Szlovénia	Ukrajna	Összesen
IKM adatbázisban lévő intézmény / szervezet	30	72	2389	517	1387	43	191	4629
Települések	8	24	405	103	494	24	30	1088
Lekérdezett intézmény / szervezet	20	38	1688	413	561	35	166	2921
Lekérdezett intézmények / szervezetek települései	4	13	186	39	463	6	12	723
HTMH KTR	0	38	959	403	427	44	76	1947

Kulturális intézmények - tevékenységük besorolása		Intézményi besorolás kódja	Ausztria	Horvátország	Románia	Szerbia és Montenegró	Szlovákia	Szlovénia	Ukrajna	Összesen
Közgyűjtemények	Könyvtár	11	1		180	61	65	2	17	326
	Levéltár	12			2	6	2	1	2	13
	Múzeum	13			47	9	13	1	5	75
	Egyéb gyűjtemények (képtárak, tájházak, emlékházak)	14	1		32	12	14	1	4	64
Kiadók, írott és elektronikus sajtó	Könyvkiadók	21		1	29	19	8		20	77
	Sajtó	22	5	11	140	62	45	1	28	292
	Elektronikus média (rádió és tv)	23	1	1	28	19	4	2	2	57
	Internetes portálok	24			5	4			2	11
	Színház	31			61	9	40		1	111
Művészeti szervezetek/intézmények, csoportok	Zeneművészeti csoportok	32	2		190	10	104	1	3	310
	Táncművészeti csoportok	33	2		105	4	54	1	1	167
	Irodalmi és nyelvművelő csoportok	34			21	7	1	1	5	35
	Képző -, ipar -, fotó, népművészeti alkotóműhelyek	35			30	19	11	2	3	65
	Filmművészeti alkotóműhelyek, fesztiválok	36			3		5			8
	Honismereti/helytörténeti szervezetek, klubok	37	3		82	17	107	1	17	227
Kulturális szervezetek	Közművelődés (komplex)	41	5	25	733	155	88	21	56	1083
	Lekérdezett intézmények összesen		20	38	1688	413	561	35	166	2921
Egyéb be nem sorolt/nem lekérdezett	Egyéb be nem sorolt	51	10	34	701	104	826	8	25	1708
	Összesen		30	72	2389	517	1387	43	191	4629